

ЦЕСЕВИЧ Володимир Платонович

*Астроном, один з найвидатніших
у світі дослідників змінних зірок,
член-кореспондент АН УРСР*

В. П. Цесевич народився у Києві 11 жовтня 1907 р. Його батьком був відомий в свій час оперний бас, соліст опери Зиміна в Москві. Мистецтвознавці відзначали, що в епоху Ф. І. Шаляпіна Платон Цесевич був одним з небагатьох басів, що його не копіювали. У книзі драматурга І. В. Штока (1975) Платону Цесевичу присвячено декілька теплих сторінок. Колоритний характер батька в якомусь ступені був успадкований Володимиром Платоновичем.

У 20—30-і рр. в астрономію прийшло багато талановитої молоді. В умовах вкрай обмеженої матеріально-технічної бази тодішніх астрономічних установ не випадковим був підвищений інтерес до змінних зірок: саме в цій галузі астрономії ентузіаст-дослідник міг досягти успіхів навіть при помірних спостережних засобах. Серед молодих ентузіастів прийшов у науку і В. П. Цесевич. У 20-і рр. він неодноразово приїздив до Одеси для спостережень змінних зірок. У 1927 р. закінчив Ленінградський університет, вступив до аспірантури Пулковської обсерваторії до відомого астрофізика Г. А. Тихова. До цього часу В. П. Цесевич опублікував вже 65 робіт. Йому одному з перших прийшла в голову думка про використання переваг південного неба для спостережень змінних зірок. Він вирушає до Ташкенту, де до цього розвивалися в основному традиційні напрямки — астрономія і фізика Сонця, і з успіхом доводить ефективність фотометричних спостережень в цій південній обсерваторії.

В. П. Цесевич був одним із засновників Душанбінської (тоді Сталінської) обсерваторії (зараз це Інститут астрофізики АН Таджикистана) і у 26-річному віці став її директором. У кінці 30-х рр. В. П. Цесевич залишив Сталінабад; з 1937 до 1942 р. був співробітником Астрономіч-

ного інституту АН СРСР у Ленінграді. У ті ж роки він став професором Ленінградського педагогічного інституту ім. М. Н. Покровського. Під час блокади Ленінграду загинула дочка В. П. Цесевича, а сам він в дуже тяжкому стані був вивезений з Ленінграду і з 1942 р. знаходився в евакуації в Сталінабаді.

У 1944 р. В.П. Цесевич приїхав до Одеси. З цього часу його життя пов'язане з Одеським державним університетом ім. І. І. Мечникова і університетською обсерваторією, директором якої він незабаром став. В університеті професор В. П. Цесевич не тільки читав лекційні курси, керував дипломними роботами і роботою аспірантів, але і брав активну участь у науково-організаційній діяльності. Він завідував кафедрою, а в 50-х рр. був деканом фізико-математичного факультету. Педагогічною діяльністю в університеті В. П. Цесевич займався до кінця своїх днів. Сьогодні майже всі одеські астрономи — учні Володимира Платоновича.

У 1948—1950 рр. В. П. Цесевич за сумісництвом очолював також Головну астрономічну обсерваторію АН УРСР у Києві, де започаткував спостереження і дослідження змінних зірок. На будівництві Голосіївської обсерваторії він знову виявив видатний хист організатора і керівника, показаний ним ще в часи передвоєнної діяльності в Середній Азії. У 1948 р. його було обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

В Одесі завдяки діяльності В. П. Цесевича обсерваторія стала всесвітньовідомим центром досліджень змінних зірок. Усвідомлюючи труднощі ведення сучасних астрофізичних спостережень в умовах великого міста, В. П. Цесевич вживає зусиль для організації позаміських і високогірських спостережних баз. Найбільшої відомості набула обсерваторія в с. Маяки в гирлі Дністра, де були встановлені основні астрофізичні інструменти Одеської обсерваторії. Друга база була споруджена в с. Крижанівка. Серед високогірських баз треба визначити астрономічні станції у Вірменії (перевал Безіменний), на Північному Кавказі (пік Торскол), в Туркменії (спочатку с. Вановське, потім Душак-Ерекдаг). Основні телескопи були виготовлені в обсерваторських майстернях (більше 20 телескопів було виготовлено і для інших астрономічних установ). Під керівництвом В. П. Цесевича були організовані групи оптиків і конструк-

торів, побудовані оптична і механічна майстерні і лабораторія астрономічної електроніки.

Заснована В. П. Цесевичем склотека знімків зоряного неба Одеської обсерваторії вийшла за кількістю астронегативів на третє місце в світі (після колекцій пластинок Гарвардської обсерваторії в США і Зоннеберзької обсерваторії в Німеччині). Особливу увагу В. П. Цесевич приділяв розвитку фотоелектричних і спектروفотометричних спостережень, а також автоматизації засобів спостережень і їхнього опрацювання. Дослідження Володимира Платоновича відіграють важливу роль у міжнародному проєкті стеження за зірками типу RR Ліри. Ще одне важливе міжнародне наукове підприємство, в якому під керівництвом В. П. Цесевича взяла участь Одеська обсерваторія, — депозитарій фотоелектричних спостережень змінних зірок. Неопубліковані фотоелектричні спостереження зі всього світу стікаються паралельно до Лондону і Одеси, звідки вони можуть бути запрошені дослідниками, що ними зацікавляться.

Заслуги В. П. Цесевича в науковій і педагогічній діяльності були високо оцінені державою: він був нагороджений орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора, медалями. Ентузіазм його у візуальних і фотографічних спостереженнях, в оцінках змінних зірок не знав меж. Ніхто не міг змагатися з ним у числі виконаних окомірних оцінок змінних зірок за фотографіями.

Перша галузь спостережувальної і активної діяльності В. П. Цесевича — дослідження затемнених змінних зірок і розробка теорії визначення їхніх орбіт. У 1939—1940 рр. ним опубліковані точні таблиці спеціальних функцій для рішення кривих блиску при різноманітних фазах затемнень для затемнених змінних зірок, що знайшли широке застосування в наступні десятиріччя. Таблиці розраховувалися за дорученням МАС. В. П. Цесевич був одним із співавторів колективної монографії в 3 т. “Змінні зірки”, написав основні підрозділи по затемнених зірках у третьому томі (1947). За його редакцією була опублікована важлива колективна монографія про затемнені зірки (1971).

Найбільш глибокий слід у науці про змінні зірки В. П. Цесевич залишив, можливо, своїми дослідженнями зірок типу RR Ліри. В 30-і рр. він

взяв активну участь у службі “анталголів” (так тоді нерідко називали зірки типу RR Ліри), що тривала біля п’яти років. Одеські астрономи під керівництвом В. П. Цесевича зайняли ключову позицію у спостереженнях виведених для зірок типу RR Ліри нових елементів зміни блиску, що регулярно публікуються в міжнародному додатку до астрономічного щорічника Краківської обсерваторії (Польща). Деякі підсумки роботи В. П. Цесевич підвів у книзі про зірки типу RR Ліри. Ці дані широко використовувалися при укладанні “Загального каталогу змінних зірок”. Особливо цікавився В. П. Цесевич проблемою спостережного дослідження і теоретичної інтерпретації ефекту Блажко, цікаві думки щодо природи ефекту Блажко приводяться як в монографії В. П. Цесевича (1966), так і в огляді про зірки типу RR Ліри (1970).

В. П. Цесевич вивчав також цефеїди, зірки типу RV Тільця і RW Візничого. Результати повного опрацювання понад 50 тисяч спостережень 260 змінних зірок приведені в його книгах (1976, 1978); опубліковані також фотографічні ряди спостережень 80 неправильних змінних зірок (разом з Б. А. Драгомирецькою, 1973). З його ініціативи співробітником обсерваторії К. М. Макаренко були оброблені великі ряди візуальних спостережень змінних зірок, отриманих у 30-ті рр. М. С. Зверевим (1979). Величезна заслуга В. П. Цесевича в справі підготовки пошукових карт змінних зірок: під його керівництвом були підготовлені та опубліковані карти для багатьох зірок. Атлас В. П. Цесевича і М. С. Казанасаса (1971) містить карти околиць 4512 змінних зірок.

Важливим напрямком роботи В. П. Цесевича була педагогічна і популяризаторська діяльність. Книга В. П. Цесевича “Що і як спостерігати на небі” витримала шість видань, перше — у 1950 р. Вона належить до числа кращих книг, розрахованих на аматорів астрономії високого рівня. За цією книгою навчалися цілеспрямованим астрономічним спостереженням багато аматорів астрономії; чимало з читачів цієї книги стали астрономами-професіоналами. В. П. Цесевичем опубліковані і інші керівництва по дослідженням зоряної змінності (1970, 1980).

Наукові інтереси Володимира Платоновича були дуже широкі. Він брав участь в організації метеорних досліджень, фотографічних і радіо-

локаційних, першим почав спостерігати зміни блиску штучних супутників Землі і звернув увагу на можливість використання цих спостережень для вивчення верхньої атмосфери, спостерігав зміни блиску астероїду Ерорс і вперше визначив напрямлення осі його обертання. Ім'я В. П. Цесевича присвоєне малій планеті — астероїду № 2498.

Помер Володимир Платонович Цесевич 28 жовтня 1983 р. і похований на другому християнському кладовищі Одеси. Для всіх астрономів В. П. Цесевич назавжди залишиться яскравим прикладом самовідданого служіння науці.

Пр.

Маяки Всесвіту: [Про змінність блиску зірок]. — К.: Наук. думка, 1966. — 148 с.; А. М. Ляпунов. — М.: Знание, 1970. — 46 с.; Каталоги положений звезд / Отв. ред. В. П. Цесевич. — К.: Наук. думка, 1970. — 358 с.; Переменные звезды и способы их исследования. — М.: Педагогика, 1970. — 239 с.; Затменные переменные звезды. — М.: Наука, 1971. — 350 с.; Звезды типа RW Возничего. Фотогр. наблюдения блеска. — К.: Наук. думка, 1973. — 436 с.; Исследование переменных звезд в избранных областях Млечного Пути. — К.: Наук. думка, 1976. — 255 с.; Звезды типа RR Лиры. — К.: Наук. думка, 1977. — 471 с.; Исследование переменных звезд в созвездиях Орла, Лебедя, Лиры и Лисички. — К.: Наук. думка, 1978. — 207 с.; Тісні подвійні зірки. — К., 1980. — 48 с.

Літ.:

Владимир Платонович Цесевич: Библиогр. указ. лит. / ОГНБ им. М. Горького; Сост.: С. В. Дзюбина, И. Э. Рикун; Науч. ред. Ю. С. Романов. — Одесса, 1988. — 110 с. — (Ученые Одессы; Вып. 17); Волянская М. Ю., Мандель О. Е. Воспоминания о проф. В. П. Цесевиче // Видные ученые Одессы. — Вып. 1. — С. 18 — 24; Самусь Н. Н. Незабываемый В. П. Цесевич // Страницы. — Ч. 1. — С. 90 — 97; Чуприна Р. И. Поэт звездного неба: Слово об учителе // Там же. — С. 97 — 199; Страницы. — Ч. 2. — С. 4; Профессори Одес. (Новорос.) ун-ту. — Одеса, 2000. — Т. 4.

М. Ю. Волянська, В. Г. Каретніков

